

CEVĀHİRÜ'L-MA'ĀNĪ ve PARİS NÜSHASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

CEVĀHİRÜ'L-MA'ĀNĪ and AN EVALUATION ON THE PARIS COPY

Lemi AKIN**

ÖZET

Bu çalışmada, XV. yüzyılda *Hızır bin Ya'kub* tarafından yazılmış, Anadolu sahasında -şimdiye kadar bilinen- ilk esmā-i hüsnā şerhini de içeren *Cevāhirü'l-Ma'ānī* (809/1406) adlı mensur eserin genel özellikleri tanıtılacaktır. Ayrıca eserin en önemli nüshası olan Paris Nüshası ele alınarak, yeni tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Cevāhirü'l-Ma'ānī, Eski Anadolu Türkçesi, Esmāü'l-Hüsnā, Hızır bin Yakub, Emir Süleyman.

ABSTRACT

In this study, the very general characteristics of the prose, *Cevāhirü'l-Ma'ānī* (809/1406) written by *Hızır bin Ya'kub* in the 15. century including the first esmā-yı hüsnā annotation known-so-far in the Anatolian area will be presented. In addition, examining the most important copy, the Copy of Paris, there will be drawn inferences and detections.

Key words: Cevāhirü'l-Ma'ānī, Old Anatolian Turkish, Esmāü'l-Hüsnā (the most beautiful names of Allah), Hızır bin Yakub (Khidr, the son of Jacob), Emir Süleyman.

GİRİŞ

* Bu makale, *Cevāhirü'l-Ma'ānī (Paris Nüshası) Metin ve Söz Dizimi İncelemesi* adlı doktora tezinden özetlenerek hazırlanmıştır. Eserin dil özellikleri ayrı bir makalede ele alınacaktır.

** Okt. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, lemiakin@hotmail.com

Türkiye Türkçesinin ilk tarihi devresi olan Eski Anadolu Türkçesi döneminde değişik konularda birçok eser verilmiştir. Türkiye Türkçesinin en sade olduğu bu dönem, bugün dilde karşılaştığımız sorunları çözümleyebilme ve bir takım dil bilgisi kurallarının çıkış noktalarını anlayabilme adına çok önemli bir kaynaktır. Bu kaynaktan istifade edebilmek için de bu dönemde yazılmış eserlerin incelenip ortaya konması gerekmektedir. Bu dönemde yazılmış, üzerinde çok fazla çalışma yapılmamış dikkat çeken eserlerden biri de *Cevāhirü'l-Ma'ānī* adlı eserdir.

Cevāhirü'l-Ma'ānī (809/1406) Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış, beş babdan oluşan bir metindir. Eser bilim dünyasına ilk defa Blochet kataloguyla tanıtılmıştır. Türkiye'de ise ilk defa Fuat Köprülü tarafından bu katalogdaki bilgiler esas alınarak tanıtımı yapılmıştır. Fuat Köprülü *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde, eser hakkında “Çelebi Sultan Mehmed zamanında Hızır bin Yakub'un 809'da kelâma ve felsefeye dair telif ettiği *Cevāhirü'l-Ma'ānī* adlı eserini biliyoruz.” demektedir.¹ Mümtaz Şükrü Eğilmez'in eline geçen bir nüsha da vardır. Yazar bu nüshanın tanıtımını bir makale ile yapmıştır.² Ağah Sırrı Levent de “Türkiye kütüphanelerinde bulunan başlıca esmâ-i hüsnâ şerhleri” adlı yazısında, eserden ve yazarından bir cümle ile bahsetmektedir.³ Daha sonra da Hasibe Mazioğlu⁴, Osman Türer⁵, Mustafa Özkan⁶ Blochet katalogundaki bilgilerden yola çıkarak bu eserden kısaca bahsetmişlerdir.

Eserin önemli özelliklerinden biri, şimdiye kadar bilinen Türkçe yazılmış en eski esmâ-i hüsnâ şerhlerinden biri olmasıdır. Esmâ-i hüsnâ şerhlerine genel olarak bakarsak, esmâ-i hüsnâ, “Allah'ın en güzel isimleri” anlamında kullanılmaktadır. Bir hadis dolayısıyla İslâm dünyasında esmâ-i hüsnânın ayrı bir yeri vardır.⁷ Esmâ-i hüsnâ, İslâm coğrafyasının her yerinde ve her döneminde ele alınmıştır.

Allah'ın 1000 adından 300'ü Tevrat'ta, 300'ü Zebur'da, 300'ü İncil'de, 100'ü Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. 99 isim esmâ-i hüsnâ olarak bilinmekte, Allah'ın isimlerinin en büyüğü ve en etkili olarak bilinen ism-i azamın ise

¹ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003, s. 369-370.

² Mümtaz Şükrü Eğilmez, “Cevahirülmeani”, *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, S. 61, Bursa, 1943, s. 37-39.

³ Ağah Sırrı Levent, “Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *TDAY-Belleten*, Ankara, TDK Yay., 1972, s. 35-80.

⁴ Hasibe Mazioğlu, “Eski Türk Edebiyatı”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, MEB Yay., 1983, C.32, s. 99.

⁵ Osman Türer, “Bibliothèque Nationale'de Bulunan Tasavvufî İlgili Türkçe Yazma Eserler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Erzurum, 1988, s. 195.

⁶ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul, 1995, s. 81.

⁷ Ebû Hureyre naklettiğine göre, Allah'ın Resûlü buyurdu ki: “Muhakkak ki Allahu Teâlâ'ya mahsus olarak doksan dokuz isim vardır. Her kim bu doksan dokuz ismi ihsâ (saymak, ezberlemek, manalarını şuurla anlamak) eylese cennete girer, sonsuz saadete ulaşmış olur.” (Hadis, Buhârî, Daavât, 68.) Ayrıca bak. Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1967, s. 13.

hangisi olduğu bilinmemektedir.⁸ İsm-i azamın hangi isim olduğu tartışma konusudur. Üzerinde çalıştığımız eserde de bununla ilgili değişik görüşler olsa da kesin bir kanaat sözkonusu değildir. Fakat kesin olmamakla birlikte “Allah” isminin ism-i azam olabileceği görüşü ağırlıktadır.

İlk esmâ-i hüsnâ şerhleri Arapça ve mensur olarak yazılmıştır. Türkçede ise daha çok, manzum esmâ-i hüsnâ şerhleri görülmektedir. Türkçede bilinen en eski manzum esmâ-i hüsnâ şerhleri şunlardır:

İlyas İbn-i İsâ Saruhanî (848/1541) *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*

Hüseyin b. Ahmed-i Sirozî (1000/1591) *Esmâ-i İlahî Kasîdesi*

Hakim Seyyid Muhammed Efendi (Öl.: 1184/1770) *Manzûm Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*

Trabzonlu Şakir Ahmed Paşa (1210/1795) *Ravza-i Vird (Esmâ-i Hüsnâ Şerhi)*

Mensur olarak –şimdiye kadar bilinen- en eski esmâ-i hüsnâ şerhi ise üzerinde çalıştığımız *Cevâhirü'l-Ma'ânî* (809/1406) adlı eserdir. Daha sonra da sırasıyla, bilinen esmâ-i hüsnâ şerhleri şunlardır:

Abdullah-ı Simâvî (Şeyh-i İlahî) (Öl.:893/1487) *Şerhu'l-Esmâü'l-Hüsnâ*

Hatipoğlu Habibullah Şirvânî (918/1512) *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*

Şeyh Şaban-ı Velî (Öl.:976/1568) *Vird-i Settâr ve Tercümesi*

Muhammed Niyâzî-i Mısrî (Öl.: 1105/1693) *Şerhu'l-Esmâü'l-Hüsnâ Risâlesi*

Bunların dışında manzum ve mensur olarak Türkçe yazılmış birçok esmâ-i hüsnâ şerhleri vardır. Ayrıca yazma kütüphanelerinde henüz ortaya çıkmamış esmâ-i hüsnâ şerhleri de mevcuttur.

Türkçede esmâ-i hüsnâ üzerine yapılan çalışmalar ikiye ayrılmaktadır. Birincisi ilahiyat alanında yapılan çalışmalardır. İkincisi ise Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılan çalışmalardır. Türk Dili alanında en kapsamlı çalışmayı Halil İbrahim Şener “*Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-*

⁸ Abdullah Şahin, “Edebî Bir Türk Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Erzurum 2001, s. 49.

Hüsnâlar” adlı doktora çalışması ile yapmıştır.⁹ Sabahaddin Akbay ise “*Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*” adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁰ Orhan Pekçetin’in hazırladığı Ahmed-i Dâî'nin Vesîletü'l-Mülûk adlı eseri (1b-58b) (Metin-inceleme-sözlük) yüksek lisans tezi de esmâ-i hüsnâ şerhi içermektedir.¹¹

Esmâ-i hüsnâ ile ilgili yazılan makaleler de mevcuttur. En kapsamlılarından bazıları şunlardır: Ağâh Sırrı Levend “Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri” adlı makalesinde Türkiye kütüphanelerinde rastlanan başlıca esmâ-i hüsnâ şerhlerini tanıtmaktadır.¹² Aysu Ata'nın “Türkçe İlk Kur'an Tercümesi, Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesinde Esmâ-i Hüsnâ”¹³ adlı bir bildirisi vardır. Abdullah Şahin'in “Edebi Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar”¹⁴ adlı bir makalesi, Ali Akar'ın “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı” adlı makalesi, Suat Ünlü'nün “İlk Türkçe Kur'an Tercümelerine göre Esmâ-i Hüsnâ”¹⁵ adlı makalesi mevcuttur.

1. Üzerinde Çalıştığımız Nüshanın Künyesi ve Adı

Bulunduğu yer :	E. Blochet, Supp. 499; Bibliotheque Nationale/Paris/Fransa
Müellif :	Hızır bin Yakup el-Hatib
Yazım tarihi :	809 (1406)
Ölçü :	210 x 145 mm.
Varak sayısı :	223
Satır sayısı :	13
Yazı çeşidi :	Harekeli nesih

⁹ Halil İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, Dokuz Eylül Üniv., SBE, Yayınlanmamış doktora tezi, İzmir 1985.

¹⁰ Sabahaddin Akbay, *Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, Gazi Üniv., SBE, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1996.

¹¹ Orhan Pekçetin, *Ahmed-i Dâî'nin Vesîletü'l-Mülûk adlı eseri (1b-58b) (Metin-inceleme-sözlük)*, İstanbul Üniv., SBE, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2010.

¹² Ağah Sırrı Levent, “Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *TDAY-Belâten* 1972, Ankara, TDK Yayınları, s. 35-80.

¹³ Aysu Ata, “Türkçe İlk Kur'an Tercümesi, Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesinde Esmâ-i Hüsnâ”, *IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, İzmir, 2000.

¹⁴ Abdullah Şahin, “Edebi Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.16, Erzurum, 2001.

¹⁵ Suat Ünlü, “İlk Türkçe Kur'an Tercümelerine göre Esmâ-i Hüsnâ”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S. 2, Bursa, 2007, s. 215-285.

Eserin adı “manaların cevherleri” veya “manalardaki cevherler” anlamına gelen *Cevâhirü'l-Ma'âni*'dir. Metinde eserin adı iki yerde geçmektedir. Birincisi eserin başında, ilk varakta eserin müellifi ile birlikte şu şekilde yazılmıştır:

Semmâ Cevâhirü'l-Ma'âni te'lîf
Hızır bin Ya'qûb
El-Haîb (1a/1)

Şeklinde geçmektedir. İkincisi dokuzuncu varakta geçmektedir. Burada eserin adı söylenmekte ve ayrıntılı olarak neden esere bu ad verildiği aktarılmaktadır:

“Ve bu kitâbuñ adını *Cevâhirü'l-Ma'âni* virdüm. ‘İllet-i gâyesi oldur kim çün mürîd-i şâdıķ ve t̄alib ve ‘âşık, şıdķ-ı te’enni cehdiyle mütâla‘a eyleye ve bu ebvâbuñ mücibâtı-y-ıla mu‘âmele eyleye ve bellü bile kendüzin ki kimdür ve kıandan gelmişdür ve nireye geldi ve girü kaçarı gidiserdür? Yâhüd bu ‘âleme ne-y-içün geldi ve daķı cânlar ol nürânî ‘âlemden neteler karanlıķına givirmekte fâyide nedür ve girü andan ayırmaķda hikmet nedür ve kıyâmet güninde girü koparmaķda sır nedür? Ve hem hayvânlar zümresinden kıurtulmuş ola, âdemiler mertebesine irişmiş ola.” (9b/6)

2. Eserin Yazıldığı Tarih

Eser 1406 (H.809) yılında yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi metnin içinde iki yerde açıkça belirtilmektedir:

“Ve bu maķâlet fütûhınuñ fethi muħarrem ayınuñ evâsıtında-y-ıdı. Senetu tis‘a ve şemâni mi’e.” (10a/10)

Sekiz yüz toķuzından ol Resûl’ün

Açıldı kıapusu uşbu fütûhuñ (10a/13)

3. Eserin Yazılış Amacı

Yazar, eseri kendisi için yazdığı Paşa Hazretleri’nin ilmi sevdiğini dolayısıyla ulemaları sevdiğini belirtmiş ve eseri kaleme alıp hem paşa

hazretlerinin takdirini kazanmayı hem de onunla tanışmaya bir vesile olmasını dilemiştir:

“Ammā Tañrı’nuñ ħamdinden ve Resül’üñ şalavâtından şoñra, bu za’îf du‘acı Hızır bin Ya‘küb Ĥaṭīb eydür: *Sebeb-i te’lîḫ-i kitāb* oldur kim çün maḥbûbu’s-selâṭin sulṭānu’l-muḫarrebîn Pāşā Ĥazreti’nüñ evşāf-ı ħamīdesini ve aḫlāk-ı kerīmesini işitdüm. Ĥuşuşā ol ħazrete mülāzımlarından bir ‘azîz daḫı şöyle takrîr eyledi kim pâdişāhdur fî‘linde tevḫîḫ var ve şāhdur kim gönlinde taşḫîk var. Muḫibb-i ‘ilm ve maḥbûb-ı ‘ulemâdur; mürebbî-i zu‘afâdur. Pes müştāḫ oldum kim mübârek cemâllerine nazār eyleyem ve ‘azm eyledüm-kim anı görmek-içün sefer kılam.” (5a/9)

4. Eserin İçeriği

Cevāhirü’l-Me‘ānî dinî ve tasavvufî bir eserdir. Eser için, Anadolu sahasında yazılmış en eski esmâ-i hüsnâ şerhlerinden biridir, diyebiliriz. Mensur olarak yazılmış eser, manzum bir girişle başlamaktadır. Daha sonraki bölümde, sırasıyla müellifin ismi, kim için yazıldığı, kitabın yazılış sebebi, kitabın ismi, bölümleri, yazılış tarihi ve hangi dönemde yazıldığı açıklanmaktadır.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

“Bāb-ı evvel ma‘rifet-i nefsdedir.

Bāb-ı şānî vācibâtdadır.

Bāb-ı şālîş beyān-ı fıtrat-ı ervāhdadır.

Bāb-ı rābi‘ beyān-ı ḫılkat-ı insāndadır.

Bāb-ı ḫāmîş beyān-ı sülûk-ı umerā’ ve vüzerādadır.” (10a/5-10)

Birinci bölümde insanın öncelikle kendini tanıması gerektiği vurgulanmaktadır. Kendini tanıması ile Allah’ı tanıyacağı belirtilmiştir. Hangi nesneyi severse bir gün mutlaka ondan ayrılacağı; fakat gerçek mahbub olan Allah’ı severse daima mutlu olacağı anlatılmıştır. Ayrıca imanın şartları da ayrıntılı olarak bu bölümde işlenmiştir.

Daha sonra Allah’ın isimleri ile ilgili bir soru sorularak esmâ-i hüsnâ kısmına geçilmektedir (30a/7). İlk bölümde İsm-i A‘zam’ın hangisi olduğu üzerine yapılan tartışmalara değinilmiş ve İsm-i A‘zam’ın “Allah” olduğu kabul edilerek doksan dokuz ismin izahına geçilmiştir (34a/12).

İsimler açıklanırken öncelikle ismin kelime anlamı verilmiş ve ayrıntılı bir açıklamaya geçilmiştir. Daha sonra eğer varsa isim ile ilgili ayet, hadis, hikâye, rivayet gibi pekiştirici unsurlar kullanılmıştır. Ayrıca isimlerin açıklanmasında büyük mutasavvıfların görüşlerinden de istifade edilmiştir. Her isim için “Hazzu'l-'abd” (Kulun bu isimden alacağı hisse) açıklaması yapılmış ve isim bir şiir ile bitirilmiştir. İsimler genellikle tek tek açıklanmış; fakat bazen bir birine yakın anlamlı iki isim tek başlık altında izah edilmiştir.

İkinci bölüm Eş-Şabūr ismi ile 164a'da son bulur. 164b'den itibaren üçüncü bölüm başlar. Fakat burada üçüncü bölüme geçtiğini gösteren her hangi bir başlık kullanılmamıştır. Bu, konu bütünlüğünden ve diğer nüshalardaki bölüm başlıklarına bakılarak anlaşılmaktadır.

Üçüncü bölümde de meleklerin yaratılması, kitaplara iman, peygamberlere inen kitaplar, peygamberlere iman ve peygamberlerin hayatları hakkında bilgiler, kıyametin kopması ve sonrasında olacaklar, cennet ve cehennem tasviri, İslâm'ın şartları açıklanmaktadır.

Kitapta, bölümleri ayırıcı herhangi bir başlık kullanılmadığı için dördüncü bölümün hangisi olduğunu tespit edemedik. Bu nüshaya en yakın nüsha olan Tırnovalı Nüshası'nda da son kısım eksik olduğu için oradan da istifade edemedik.

Beşinci bölüm 202a'da başlamaktadır. Bu bölümde sultanın Allah'ın halifesi olduğu ve ona göre davranması gerektiği anlatılmaktadır. Yine eski padişahlardan ve halifelerden örnekler alınarak, devlet yönetiminde uyulması gereken kurallara dikkat çekilmektedir. Bölümün sonunda da hikmetli sözler ve nasihatlere yer verilerek kitap sonlandırılır.

Ayrıca kitabın son yaprağında kurban kesme ile ilgili bir sayfalık bir bölüm vardır. Bu bölümün kitapla bir alakası yoktur. Kitaba sonradan eklendiği düşünülmektedir.

5. Eserin Nüshaları

Tespit edebildiğimiz 14 farklı *Cevâhirü'l-Ma'ânî* nüshası vardır; fakat bunların hepsi tam değildir. Ayrıca nüshalar arasında farklar da mevcuttur. Bazı nüshalar farklı eser intibai verse de özünde aynı eserin özeti veya genişletilmiş şekline düşünülebilir. Aşağıda bütün nüshalar sınıflandırılmıştır. Nüshalar sınıflandırırken içerik, konularının işleniş sırası, yazım şekli gibi özellikler ve nüshaların birbirleriyle benzerlikleri veya farklılıkları dikkate alınmıştır. Bu özellikler göz önünde bulundurularak nüshaları dört gruba ayırdık:

1. Grup

Bu grubu, Paris ve Tırnovalı nüshaları oluşturmaktadır. Bu nüshalar birbirinin kopyasıdır. Eserin nüshaları içinde en eski nüshalar bunlardır. Bunlardan birinin müellif nüshası ve geri kalan diğer nüshaların da bu nüshalardan çoğaltıldığı düşünülmektedir. Ayrıca Tırnovalı nüshasında Er-Reşîd isminden sonraki kısım eksiktir. Bu kısım Paris nüshasının 163. varacağına denk gelmektedir. Paris nüshası 223 varak olduğuna göre, Tırnovalı nüshasının yaklaşık dörtte biri kayıptır, diyebiliriz.

1) Paris Nüshası (Bibliothèque Nationale) E. Blochet, Supp. 499.

Cevāhirü'l-Ma'ānî

210x145 mm. ölçülerindedir. 223 varak 13 satırdır. Nüshanın başında yazar olarak Hızır bin Yakub el-Hatib yazmaktadır. Başında ve sonunda her hangi bir tarih olmayıp eserin içinde yazılış tarihi olarak 809 (1406) yazmaktadır. Eser beş bölüme ayrılır: 1. Bāb-ı evvel ma'rifet-i nefsdedir. 2. Bāb-ı şānî vācibātdadır. 3. Bāb-ı şālîş beyān-ı fıtrat-ı ervāhdadır. 4. Bāb-ı rābî beyān-ı hıllakat-ı insāndadır. 5. Bāb-ı hāmis beyān-ı sülūk-ı umerā' ve vüzerādadır. (10a/5-10)

2) Süleymaniye Kütüphanesi Tırnovalı 1854/1

Cevāhirü'l-Ma'ānî

170x121 – 120x84 mm. ölçülerindedir. 90 varaktır; fakat nüsha eksiktir. 15 satırdır. Harekeli nesih ile yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Meşin cilttir. Başlıklar, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Manzum kısımlar ve sayfalar kırmızı çizgilerle cetvelenmiştir. Bazı sayfalarda metnin kenarlarına notlar alınmıştır.

2. Grup

Bu grup da farklı zamanlarda istinsah edilmiş yedi nüshadan oluşmaktadır. Bu nüshalar, içerik bakımından, konularının işleniş sırası yönünden, yazım şekli olarak bir birine benzerlik göstermektedir. Nüshalar tek tek ele alındığında birbirlerinden kopya edildikleri izlenimi vermektedir. İstinsah tarihlerini göz önünde bulundurduğumuzda, Millet Kütüphanesindeki

nüsha Köprülü Kütüphanesindeki nüshanın kopyası, diğerleri de bunların kopyası şeklinde düşünülebilir.

1) Köprülü Kütüphanesi

Nr.153

Cevâhirü'l-Ma'âni

Müstensihî Pir Muhammed bin Musluhiddin'dir. 855/1451 yılında Türkçe olarak yazılmıştır. Eserde yazar ismi geçmemektedir. 13 satır, 125 varaktır. Harekeli nesih ile yazılmıştır. Eser dinî ve tasavvufî bir nitelik taşır. Beş bab üzerine tertip edilmiştir: 1. Nefsi bilme, 2. Müslümanın yapması gerekenler, 3. Ruhların tabiatı, 4. Adem (a.s)'ın tabiatı, 5. padişah ve vezirlerin adabı.

2) Millet Kütüphanesi

Ali Emiri, Şeriyeye 533

Cevâhirü'l-Ma'âni

194x134 – 142x96 mm. ölçülerindedir. Harekeli nesih ile yazılmıştır. İstinsah tarihi 855/1451. 15 satır, 110 varaktır. Mukavva cilt. Muhtelif yerlerinde Ali Emiri'nin temellük mührü vardır. Bu yazma, Millet Kütüphanesi kart kataloglarında Said adına kayıtlıdır.

Yukarıdaki iki nüsha satır ve sayfa numaraları hariç bire bir aynıdır. İstinsah yılı olarak ikisinde de 855/1451 yılı gözükmemektedir. Fakat nüshaları incelediğimizde Millet Kütüphanesindeki nüshanın Köprülü nüshasından kopya edildiğini gördük.

Köprülü nüshasının 121b sahifesinin 13. satırında tahrip olmasından dolayı okunamayan bir kısım vardır.¹⁶ Millet Kütüphanesi'ndeki nüshaya baktığımızda 108a sahifesinin 2. satırında okunamayan bu kısım için müstensih de "...” üç nokta işareti koymuş ve Köprülü nüshasında çok az belli olan üç noktadan sonraki kısmı "itmez" olarak okumuştur.¹⁷ Bu da bize Millet Kütüphanesi'ndeki nüshanın Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüshadan istinsah edildiğini göstermektedir.

3) Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

S.Ö.B. ASL 237

Cevâhirü'l-Ma'âni

¹⁶ "Kerîm 'özer dileyen kulını ...

¹⁷ "Kerîm 'özer dileyen kulını ... itmez."

H.954 / M. 1547 yılında yazılmıştır. Müstensihî belli değildir. 140 varak, 15 satırdır. 215x155 / 175x110 mm. ölçülerindedir. Yazı harekeli nesih, bölüm başlıkları, ayet, hadis ve bazı Arapça ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshayı bilim dünyasına ilk tanıtan Kazım Köktekin olmuştur.¹⁸

4) Millî Kütüphane -1

06 Mil. Yz. F. B. 381

Cevâhirü'l-Ma'ânî

Türkçe harekeli nesih hatla yazılmıştır, 218x150-150x105 mm. ölçüsünde, 15 satırlı, 89 varak, esmer çıpa filigranlı kâğıda, 954/1547 Ramazanında yazılmıştır. Söz başları kırmızı mürekkepledir. Kahverengi yıpranmış tamir görmüş meşin sırtlı, üst yüzü kırmızı kâğıt kaplı, alt yüzü şemseli bordo meşin kaplı bir cilt içindedir. Beş baktan oluşan dinî ve tasavvufî bir eserdir. İçinde yer yer manzum kısımlar da vardır. Başında Feyzullah b. Mustafa'nın temellük kaydı ve mührü vardır. Fahri Bilge varislerinden satın alınmıştır.

5) Süleymaniye Kütüphanesi

Birinci Serez 1526/1

Cevâhirü'l-Ma'ânî

225x175 - 168x125 mm. ölçülerindedir. Tarih yoktur. 129 varaktır; fakat eser bittikten sonra farklı bir bölüm başlayıp 155. varakta tamamlanmadan bitmektedir. 15 satırdır. Nüsha harekeli nesih, siyah meşin cilt ve mikleplidir. 3a'da Derviş Mustafa adına vakıf kaydı 5a'da aynı şahıs adına vakıf mührü bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkepledir. Bu yazma, Süleymaniye kart kataloglarında Derviş Mustafa b. Muhammed adına kayıtlıdır.

6) Süleymaniye Kütüphanesi

İbrahim Efendi 183

Hazâ Kitâb-ı Cevâhirü'l-Ma'ânî Esmâü'l-Hüsna

211x155 - 136x90 mm. ölçülerindedir. 85 varak 19 satırdan oluşmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesindeki katalog kaydında yazılış tarihi 1167/1753 olarak geçmektedir; fakat biz eserin üzerinde herhangi bir tarih göremedik.

¹⁸ Kazım Köktekin, "Ahmed-i Dâî'nin Cevâhirü'l-Ma'ânî Adlı Eserinin Yeni Bir Yazması Üzerine", *İlmi Araştırmalar* 12, İstanbul, 2001, s. 143-149.

Harekesiz nesih hatla yazılmıştır. Mukavva ciltli ve mikleplidir. Son sayfasında derkenarlar vardır.

7) Zeki Kaymaz'ın üzerinde çalıştığı nüsha:

Cevâhirü'l-Ma'âni

170x230 mm. ölçülerindedir. 108 varak, 16 satırdır. İstinsah tarihi 1196/1780'dir. Müstensih Muhammed ibni Ebî Bekr'dir. Harekeli nesih şeklinde yazılmıştır. Başlıklar, bâblar, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüsha Zeki Kaymaz tarafından doçentlik tezi olarak çalışılmıştır.¹⁹

3. Grup

Bu grubu Esad Efendi ve Kastamonu nüshaları oluşturur. Bu nüshalar birbirinin kopyasıdır. Bu gruptaki nüshalar diğer nüshalara göre, asıl nüshanın özeti mahiyetindedir. Her ikisinin de giriş bölümleri manzum değildir.

1) Süleymaniye Kütüphanesi

Esad Efendi 1380/1

Hâzâ Kitâb-ı Cevâhirü'l-Me'âni

196x130 – 152x83 mm. ölçülerindedir. İstinsah tarihi 1039/1629'dur. Müellif ve müstensih adı yoktur. Harekesiz nesih hattı ile yazılmıştır. 38 varak, 21 satırdır. Miklepli ve başlıklar kırmızı mürekkepledir. Müstensih, nüshanın başında eserin beş bâb olduğunu söyler; fakat sadece iki bâb yazılmıştır.

2) Kastamonu İl Halk Kütüphanesi

37 Hk 2384/1

Hâzâ Kitâb-ı Cevâhirü'l-Me'âni

210x150 mm. ölçülerindedir. İstinsah tarihi 1039/1629'dur. Müellif ve müstensih adı yoktur. 72 varak 15 satırdan oluşmaktadır. Harekesiz nesih hattı

¹⁹ Zeki Kaymaz, *Ahmed-i Dâ'i, Cevâhirü'l-Ma'âni (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Yayımlanmamış doçentlik çalışması), Malatya, 1997.

ile yazılmıştır. Yine bu nüshada da başlıklar, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Son varakta esmâ-i hüsnâ'nın tamamı yazılmıştır.

4. Grup

Bu grup üç nüshadan oluşmaktadır. Bu gruptaki ilk iki nüshanın yazım tarzı diğer gruplardan ve birbirlerinden farklıdır. Fakat bu iki nüsha da aynı eserin değişik kopyalarıdır. Mümtaz Şükrü Eğilmez'in eline geçtiğini bildirdiği nüsha hakkında ayrıntılı bir bilgimiz yoktur. Ayrıca bu nüshanın şu anda nerede olduğu da belli değildir.

1) Millî Kütüphane -2

06 M.K. Yz. A. 8394

Cevāhiru'l-Ma'ānī

200x145 - 140x87 mm. ölçülerindedir. 233 varak, 13 satırdır. İstinsah tarihi 968/1561'dir. Müstensih Ali bin Hüseyin'dir. Harekeli nesih hat ile yazılmıştır. Başlıklar, ayet ve hadisler kırmızı mürekkepledir. Sonradan ciltlenmiştir. Bu nüsha diğer nüshalara göre daha hacimli olup ilk bakışta farklı bir eser intibai vermektedir; fakat incelendiğinde aynı eserin genişletilmiş bir nüshası olduğu anlaşılmaktadır.

2) Süleymaniye Kütüphanesi

Şehid Ali Paşa 2807/2

Hāzā Kitābu Cevāhiri'l-Ma'ānī

205x137 – 132x72 mm., 63 (47b-110b) varak, 13 satırdır. Harekeli nesih ile yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Asıl başlangıçtan önce dört varaklık bir kısım vardır. Bu kısım, farklı bir kitabın veya bir bölümün son kısmı mahiyetindedir. Daha sonra asıl nüsha başlamaktadır. Bu nüshada esmâ-i hüsnâ yoktur. Ağırlıklı olarak asıl nüshadaki hikâyelerden oluşmuş, okunaklı bir metindir.

3) Mümtaz Şükrü Eğilmez'in “eline geçtiğini” bildirdiği nüsha²⁰

Bu nüsha hakkında Mümtaz Şükrü Eğilmez şu bilgileri veriyor: “Yazılışı H. 965 senesinde sona eren, dört santim kalınlığında ve bütün eski eserlerde olduğu gibi sahifelerinde numara bulunmayan, her sahifesinin altında müteakip

²⁰ Eğilmez, *a.g.m.*, s. 37-39.

sahifenin ilk kelimesi yazılı, enteresan cildli, yazma bir kitap elime geçti: Cevahirülmeanî.

Dinî ve ahlakî, hekimane bir eser olan kitabın Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek, en haşmetli devri olan Kanunî Süleyman zamanında yazılmış olması ayrıca dikkatimi çekti. Kimin zamanında yazıldığını araştırdım. Baştan bir veya birkaç sayfasının noksan olması, son sayfada da bu noktayı aydınlayabilecek hiçbir kayıt bulunmaması dolayısıyla müellifini anlayamadım. Karıştırdığım sayfaları o devrin dinî telkinleri, zihniyet telakkisi; bilhassa lisan ve ifade bakımından dikkate değer satırlara tesadüf ettim." Devamla Eğilmez eserden örnek parçalara da yer verir:

"(Hikâyet) Bir azize sorarlar kim Tanrı'nın varlığın ne sebebden bildün itdi işbu sebebden bildüm ki her vakit kim kasd eylerdüm bir günah işlemeğe göglümde bir münadî çağırırdı kim ey kulum utan benden."

"Allah teala beş nesneyi beş nesnede kodı izzeti taatta kodı horlugu maasiyette kodı heybeti dun (dal, vav, nun) namazı kılanlardır kodı hikmeti aç karında kodı baylığı kanaatta kodı."

Diyarbakır Umumi Kütüphanesinde 3932 numara ile kayıtlı *Cevâhirü'l-Ma'ânî* isimli bir eser de vardır. Eser, 195x125 – 155x85 mm. ölçülerindedir. 58 varak, 15 satırdır. İlk sayfada Abdullah Ağa ismi ve 1237(1821) tarihi vardır. Fakat bunun müstensih adı ve istinsah tarihi olup olmadığı belli değildir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Manzum bir eserdir. Bu eseri incelediğimizde, bizim üzerinde durduğumuz eser ile her hangi bir ilgisinin olmadığını; sadece eser isimlerinin aynı olduğunu gördük.

Yine, Süleymaniye Kütüphanesinde, 3260-03 numara ile kayıtlı *Kitabu Cevâhiri'l-Ma'ânî* adlı bir eser gözükmemektedir. 148 varak, 17 satırdan oluşan eseri incelediğimizde, *Kitabu Cevâhirü'l-Ma'ânî* ismine eserin herhangi bir yerinde rastlayamadık. Ayrıca içerik olarak da konu ettiğimiz eserle bir ilgisi gözükmemektedir.

Ayrıca Mardin İl Halk Kütüphanesinde 1359 numara ile kayıtlı Yusuf b. İsmail'e ait *Cevahirü'l-Ma'ânî* adlı bir eser gözükmemektedir. Fakat kütüphaneyi aradığımızda böyle bir eserin bulunmadığını söylediler.

Sonuç olarak, elimizde *Cevâhirü'l-Ma'ânî*'ye ait on dört nüsha bulunmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu nüshaların bazıları bire bir birbirinin kopyası olduğu gibi; bazıları tamamen farklı bir eser intibayı uyandırmaktadır. Fakat bunlar da incelendiğinde asıl nüshanın birer özeti veya genişletilmiş şekli olduğu görülür.

Genelde yazar isminin eserde geçtiği nüsha, asıl nüsha olarak düşünüldüğünde, eserin asıl nüshası olabilecek iki nüsha elimizde mevcuttur. Bunlar, Paris ve Tırnovalı nüshalarıdır. Aynı zamanda bu nüshalar bir birinin kopyasıdır. Paris nüshasının hem başında hem de içinde Hızır bin Yakub el-Hatib ismi geçmektedir. Tırnovalı nüshasının ise sadece içinde geçmektedir. Ayrıca Tırnovalı nüshasının tamamı elimizde olmadığı için, son kısmında herhangi bir isim olup olmadığını bilemiyoruz.

Hangi nüshanın asıl olduğunu anlamak için nüshaların içeriğine ve dil özelliklerine baktığımızda, birbirlerinin kopyası olmaları sebebiyle ve muhtemelen birbirine yakın tarihlerde yazıldıklarından herhangi bir sonuç çıkmamaktadır. Fakat Paris nüshası 153b'de dokuzuncu satır ile on üçüncü satır arasında silik olan bir kısım vardır. Tırnovalı nüshasına baktığımızda bu kısımda geçen birkaç cümlenin atlandığını görüyoruz.²¹ Bu da bize müstensihin de bu kısmı okuyamayıp atladığı izlenimini vermektedir. Bunun tam olarak geçerli olduğunu söyleyebilmek için de Paris nüshasının orijinalini görmek gerekir. Çünkü elimizdeki Paris nüshası CD çekimidir. Belki CD için fotoğrafı çekilirken bu kısım silik çıkmış olabilir; fakat durum böyle değilse ve diğer verilerle birlikte değerlendirildiğinde, Paris nüshasının müellif nüshası veya müellif nüshasına en yakın nüsha olduğu düşünülebilir. Ayrıca -şimdiye kadar bilinen- elimizdeki en eski nüsha olduğunu da söyleyebiliriz.

6. Eserin Yazarı

Öncelikle eserin yazarı ile ilgili tartışmalara baktığımızda değişik görüşlerin olduğunu görürüz. Zeki Kaymaz, doçentlik tezi olarak hazırladığı, müellif adı kayıtlı olmayan nüsha üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda eserin Ahmed-i Dai'ye ait olduğunu öne sürmüştür.²² Abdülbaki Çetin eserin yazarının Ahmed-i Dai olmadığını söyleyerek, *Cevāhirü'l-Ma'ānī* yazarı olarak karşımıza beş ismin çıktığını (Dürrî, Derviş Mustafa bin Muhammed, Said, Ahmed-i Dai ve Hızır bin Yakub), bu eserin yazarının Hızır bin Yakub el-Hatib olduğunu söylemiştir.²³ Bunun üzerine Zeki Kaymaz da bir makale yayımlamış ve Ahmed-i Dai'nin diğer eserlerinden alıntılar ile *Cevāhirü'l-Ma'ānī*'de geçen

²¹ Paris nüshasında şu şekilde geçmektedir: “İbrāhīm ‘acebleyüp eyitdi kim ***** kim uşbu cānavaruñ dağılmış cüzrin şol cānavar ***** cem’ idüp kıyāmetde kıparacaqsın, şimdi ***** ölmüş nice diri kıalursın? Allah ta’ālā eyitdi: “İnanmaz ***** yā İbrāhīm ölüyi diri kılduğuma?” Paris nüshasında silinmiş olan bu kısım Tırnovalı nüshasında şu şekilde geçmektedir: “Eytidi: ‘İlāhī göster baña kim ölüleri nicesi diri eylersin?’ Haq ta’ālā eyitdi: ‘Yā İbrāhīm! İnanmaz mısın?’” Burada Tırnovalı nüshasının Paris nüshasından istinsah edildiği düşünülebilir. Çünkü müstensih de okuyamadığı kısmı kısa bir şekilde ifade etmiştir.

²² Kaymaz, *a.g.e.*, s.10.

²³ Çetin, *a.g.m.*, s. 309-323.

konuları ve hikâyeleri karşılaştırarak bu eserin Ahmed-i Daî'ye ait olduğunu ileri sürmüştür.²⁴ Bekir Direkçi de üzerinde çalıştığı nüshada yazar ismi olmamasına rağmen bu eserin yazarının Hızır bin Yakub olduğunu söyler.²⁵

Elimizdeki 14 nüshaya baktığımızda, bunlardan sadece Paris nüshası ile Süleymaniye Kütüphanesindeki Tırnovalı nüshasında Hızır bin Yakub ismi geçmektedir. Paris nüshasının hem başında hem de içinde bu isim geçmektedir:

“Semmâ Cevâhirü'l-Ma'ânî telif Hızır bin Ya'kub el-Ḥaṭîb” (Başta)

“Ammâ Tañrı'nuñ ḥamdinden ve Resûl'üñ şalavâtından şoñra, bu za'îf du'âcî Hızır bin Ya'kub Ḥaṭîb eydür.” (5a/8-9)

Tırnovalı nüshasının ise sadece içinde geçmektedir. Ayrıca Paris nüshasından farklı olarak, Ya'kub ile Ḥaṭîb arasında “Matrûnî(?)” olarak okuduğumuz bir isim daha geçmektedir:

“Tañrı'nuñ ḥamdinden ve Resûl'üñ şalavâtından şoñra, bu za'îf du'âcî Hızır bin Ya'kub Matrûnî(?) Ḥaṭîbi eydür.” (5a/12-13)

Yukarıda eserin yazarı olarak adı geçen Dürrî, “diri” kelimesinin Dürrî şeklinde yanlış okunmasından kaynaklanmıştır. Yine eser Ahmed-i Daî'ye atfedilirken metinde geçen dâî kelimesi, Ahmet-i Daî'nin mahlası olarak düşünülmüşse de buradaki “daî”nin “duacı” anlamında olduğu görülmüştür.²⁶ Derviş Mustafa bin Muhammed de müellif değil müstensih isimdir. Said ismi de sadece Millet Kütüphanesindeki kart katalogunda geçmektedir.

Sonuç olarak bu eser Hızır bin Yakub el-Hatib'in 809/1406'da kaleme aldığı bir eserdir. İsimsiz veya müstensih ismi ile çoğaltılan nüshalar da bu eserin genişletilmiş veya özetlenmiş birer kopyası mahiyetindedir.

Hızır bin Yakub el-Hatib'in hayatı hakkında elimizde çok fazla bir bilgi yoktur. Sadece İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Büyük Osmanlı Tarihi*'nde “ ...Hızır bin Yakub'un dinî ve felsefî Siyasetnâme isimli eseri Emîr Süleyman Çelebi namına yazıldıkları gibi ...” cümlesi geçmektedir.²⁷ Müellif hakkında çok fazla bilgi olmasa da eserin içeriğine baktığımızda Hızır bin Yakub'un iyi bir tahsil

²⁴ Zeki Kaymaz, “Ahmed-i Dâ'î'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Cevâhirü'l-Ma'ânî”, *TDAY Belleten* 2003, C.II, Ankara, TDK Yay., 2006, s. 107-118.

²⁵ Bekir Direkçi, *Cevâhirü'l-Me'ânî (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin)*, Selçuk Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış doktora tezi), Konya, 2010.

²⁶ Çetin, *a.g.m.*, s. 309-323.

²⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.I, 7. Bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 537.

gördüğü ve belli bir ilme vâkıf olduğunu anlıyoruz. Örneğin; müellif eserini meydana getirirken ayet ve hadislerle başvurmuş ve bunların meallerini de vermiştir. Yine eserini oluştururken birçok kaynaktan istifade etmiş ve bunların isimlerini de belirtmiştir. Ayrıca tasavvufî konulara da vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.

7. Eserin Yazıldığı Dönem ve Kim için Yazıldığı

Eser, Emir Süleyman döneminde yazılmıştır. Eserin içinde de Emir Süleyman'ın ismi geçmektedir:

Muvaffak eyle İlähî *Emîr Süleymân*'ı

Refîk it aña 'adlı vü devlet-i uzmâyı (12a/1)

Eser Emir Süleyman döneminde yazılıp, eserde Emir Süleyman'ın ismi geçmesine rağmen onun adına yazılmamış, o dönemde yaşamış bir paşa adına yazılmıştır. Paşanın adı verilmeyip iki yerde “Paşa Hazretleri” olarak geçmektedir:

“Sebeb-i te'lîf-i kitâb oldur kim çün maḥbûbu's-selâtin sulṭānu'l-muḳarrebîn *Pāşā Ḥazreti*'nüñ evşâf-ı ḥamîdesini ve aḥlâḳ-ı kerîmesini işitdüm.” (5a/11)

Ḥazret-i Pāşā-y-ıçun bu şan'ata

Eyledüm iḳdām tā kim ḥazrete

Lâyıḳ olup bu kitâb aḥkâm-ıla

Cennet-i Firdevs-i a'lāya yite (8b/11)

Eserin sunulduğu bu Paşa, Germiyan sarayından gelip Yıldırım Beyazıd'a, oradan da Emir Süleyman'a intisap eden Paşa Ağa bin Hoca Paşa'dır. Hakkında çok fazla bilgi yoktur. Fakat Şeyhoğlu'nun 803/1401'de yazdığı *Kenzü'l-Küberâ* adlı eserini de bu Paşa'ya sunduğu bilinmektedir.²⁸

²⁸ Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, s. 10.

8. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Eserle ilgili ilk ilmî çalışmayı Zeki Kaymaz yapmıştır. Kaymaz, emekli öğretmen M. Ali Cengiz'den aldığı nüshayı “şimdilik bilinen tek nüsha” diyerek doçentlik tezi olarak hazırlamıştır.²⁹ Kazım Köktekin bir makale yayımlayarak bunun bilinen tek nüsha olmadığını Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümünde *Cevâhirü'l-Ma'ânî* adlı başka bir eserin daha bulunduğunu bildirmiştir.³⁰ Daha sonra Abdülbaki Çetin bir makale yayımlayarak, Zeki Kaymaz'ın çalışmasının tek nüsha olmadığını, birden fazla nüshasının olduğunu bildirmiştir.³¹ Bunun üzerine Zeki Kaymaz da *Cevâhirü'l-Ma'ânî* adlı eserin Ahmed-i Dâ'î'ye ait olduğunu ispatlamaya yönelik bir makale yazmıştır.³² Bekir Direkçi, Köprülü nüshasını doktora tezi olarak hazırlamış³³ ve daha sonra da bunun tanıtımını bir makale ile yapmıştır.³⁴ Eserle ilgili en son çalışma tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanmıştır.³⁵

Sonuç

Bu çalışmada ayrıntılı bir nüsha taraması yapılarak, bütün nüshalar toplanmış ve mukayeseli bir bakış açısıyla nüshalar ilk defa gruplandırılmıştır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde müellif nüshasının veya müellif nüshasına en yakın ve en eski nüshanın Paris nüshası olduğu düşünülmektedir.

Anadolu sahasında yazılmış esmâ-i hüsnâ şerhleri araştırılmış ve eserin ikinci bölümünde yer alan esmâ-i hüsnâ şerhinin -şimdiye kadar bilinen-Anadolu sahasında yazılmış ilk Türkçe mensur esmâ-i hüsnâ şerhlerinden biri olduğu tespit edilmiştir.

Eserin müellifi ile ilgili daha önce yapılan tartışmalar göz önünde bulundurulup, elde edilen veriler de değerlendirilerek eserin müellifinin Hızır bin Yakub el-Hatib olduğu ortaya konmuştur.

Daha önceki çalışmalarda eserin hangi dönemde yazıldığı bilinmesine rağmen kim için yazıldığı konusuna değinilmemiştir. Bu konuda bir araştırma yapılmış ve eserin Paşa Ağa bin Hoca Paşa için yazıldığı tespit edilmiştir.

²⁹ Zeki Kaymaz, *a.g.e.*

³⁰ Kazım Köktekin, *a.g.m.*

³¹ Abdülbaki Çetin, *a.g.m.*

³² Zeki Kaymaz, “Ahmed-i Dâ'î'nin Bilinmeyen Bir Eseri: *Cevâhirü'l-Ma'ânî*”, *TDAY Belleten* 2003, C.II., Ankara, TDK Yay. 2006, 107-118.

³³ Bekir Direkçi, *a.g.e.*

³⁴ Bekir Direkçi, Hızır Bin Yakub'un *Cevâhirü'l-Ma'ânî* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, Konya 2010.

³⁵ Lemi Akın, *Cevâhirü'l-Ma'ânî (Paris Nüshası) Metin ve Söz Dizimi İncelemesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011.

KAYNAKÇA

- Akın, Lemi, *Cevâhirü'l-Ma'ânî (Paris Nüshası) Metin ve Söz Dizimi İncelemesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011.
- Çetin, Abdülbaki, "Ahmed-i Dâî'ye Atfedilen Bir Eser: Cevâhirü'l-Maânî", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, Erzurum 2003, s. 309-323.
- Direkçi, Bekir, *Cevâhirü'l-Me'ânî (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış doktora tezi), Konya 2010.
- Direkçi, Bekir, Hızır Bin Yakub'un Cevâhirü'l-Ma'ânî Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, Konya 2010.
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü, "Cevahirülmeani", *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, Sayı: 61, Bursa 1943, s. 37-39.
- Kaymaz, Zeki, "Ahmed-i Dâ'î'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Cevâhirü'l-Ma'ânî", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2003, C.II, s. 107-118.
- Kaymaz, Zeki, *Ahmed-i Dâ'î, Cevâhirü'l-Ma'ânî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Malatya 1997 (Yayınlanmamış doçentlik çalışması).
- Köktekin, Kazım, "Ahmed-i Dâî'nin Cevâhirü'l-Ma'ânî Adlı Eserinin Yeni Bir Yazması Üzerine", *İlmi Araştırmalar* 12, İstanbul 2001, s. 143-149.
- Köprülü, M. Fuad *Türk Edebiyat Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Levent, Agah Sırrı, "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *TDAY-Belleten* 1972, s. 35-80.
- Mazioğlu, Hasibe, "Eski Türk Edebiyatı", *Türk Ansiklopedisi*, MEB Yay., C.32, Ankara 1983, s. 99.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 81.
- Şahin, Abdullah, "Edebî Bir Türk Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Erzurum 2001, s. 49.
- Türer, Osman, "Bibliothèque Nationale'de Bulunan Tasavvufî İlgili Türkçe Yazma Eserler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8. Sayı, Erzurum, 1988, s. 195.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1. Cilt, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 537.
- Yavuz, Kemal, *Şeyhoğlu Kenzû'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, s. 10.